

TILSHUNOSLIK VA TARJIMA FANLARINING KESISHGAN NUQTALARI**Ochilova Sarviosiyo Imomidin qizi**

O‘zDJTU Tarjimonlik fakulteti, arab tili yo‘nalishi 4- kurs talabasi

Zufarova Sevara Muratdjanovna

O‘zDJTU o‘qituvchi

Annotatsiya: Ushbu maqolada tilshunoslik va tarjima fanlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik, ularning umumiy nazariy va amaliy nuqtalari tahlil qilinadi. Tarjima jarayonida lingvistik bilimlarning o‘rni, til birliklarining semantik, sintaktik va pragmatik jihatlari, shuningdek, madaniy omillar ta’siri yoritiladi. Shuningdek, tarjimon faoliyatida lingvistik tahlilning ahamiyati va yangi yondashuvlar haqida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: tilshunoslik, tarjima, semantika, sintaksis, pragmatika, madaniyat, lingvistik tahlil, kommunikatsiya.

Аннотация: В статье рассматривается взаимосвязь между лингвистикой и переводоведением, анализируются их теоретические и практические точки соприкосновения. Особое внимание уделяется роли лингвистических знаний в процессе перевода, семантическим, синтаксическим и прагматическим аспектам языковых единиц, а также влиянию культурных факторов. Отмечается значение лингвистического анализа и современных подходов в переводческой деятельности.

Ключевые слова: лингвистика, перевод, семантика, синтаксис, прагматика, культура, лингвистический анализ, коммуникация.

Abstract : This article analyzes the intersection between linguistics and translation studies, focusing on their theoretical and practical points of convergence. It discusses the importance of linguistic knowledge in translation, the semantic, syntactic, and pragmatic aspects of linguistic units, and the influence of cultural factors. The study also highlights the significance of linguistic analysis and modern approaches in translation practice.

Keywords: linguistics, translation, semantics, syntax, pragmatics, culture, linguistic analysis, communication.

Kirish: Bugungi globallashuv davrida tillararo muloqot va tarjima faoliyati insoniyat taraqqiyotining ajralmas qismiga aylandi. Tarjima fani faqat so‘zlarni bir tildan boshqasiga ko‘chirish emas, balki ma’no, madaniyat, mentalitet va kontekstni to‘g‘ri ifodalash jarayonidir. Shu jihatdan qaraganda, **tilshunoslik va tarjima fanlari o‘zaro chambarchas bog‘liq** bo‘lib, har bir tarjima jarayonining ildizi til tizimi va uning qonuniyatlariga borib taqaladi.

Tilshunoslik tarjima uchun nazariy asos bo‘lsa, tarjima fani bu bilimlarning amaliy ifodasidir. Tarjimon tilning strukturasi, semantik qatlamlari, uslubiy

vositalarini chuqur bilmas ekan, u matn mazmunini to'liq ifodalay olmaydi. Shu sababli, bu ikki yo'nalishning kesishgan nuqtalarini o'rganish bugungi tarjimashunoslikda muhim masalalardan biri sanaladi.

1. Tilshunoslik va tarjima o'rtasidagi nazariy bog'liqlik

Tilshunoslik tilda mavjud bo'lgan **fonetik, leksik, morfologik, sintaktik va semantik** tizimlarni o'rganadi. Tarjima esa bu tizimlardan foydalanish orqali bir tildagi mazmunni boshqasiga ko'chirishni maqsad qiladi. Shu bois, tarjima nazariyasi o'z asosini tilshunoslikdan oladi.

Masalan, **semantika** tarjimada so'z va iboralarning ma'nosini to'g'ri tushunish uchun zarur bo'lsa, **sintaksis** tarjimada gap tuzilmasini moslashtirishda muhim rol o'ynaydi. **Pragmatika** esa kontekstga qarab ma'no o'zgarishini tushuntirib beradi. Demak, tarjimon tildagi har bir qatlamni lingvistik jihatdan tahlil etgan holda matnni talqin qilishi lozim.

Tilshunoslik va tarjima o'zaro uzviy aloqador fanlardir. Tarjima faoliyatining mohiyati til orqali amalga oshadi, tilshunoslik esa shu tilning ichki tuzilishi, qonuniyatlari va ishlash mexanizmlarini o'rganadi. Shu bois tarjima nazariyasining har bir yo'nalishi tilshunoslik asoslariga tayanadi. Har qanday tarjima jarayonida so'z, gap, matn kabi birliklarning semantik (ma'no), sintaktik (tuzilma), va pragmatik (kontekstdagi maqsad) xususiyatlarini tahlil qilish zarur bo'ladi.

Tilshunoslikning eng muhim vazifalaridan biri — **ma'noni anglash va uni ifodalash qonuniyatlarini ochish**. Tarjimon esa aynan shu qonuniyatlarga asoslanib, bir tildagi ma'noni boshqasida qayta yaratadi. Shu nuqtai nazardan, tarjima **lingvistik jarayon** hisoblanadi: u so'zlarning bevosita o'girilishidan tashqari, ma'no, uslub, emotsional bo'yoq, ijtimoiy va madaniy konnotatsiyalarni ham qamrab oladi.

Tilshunos olimlar (masalan, E. Nida, P. Nyumark, V. Komissarov) tarjimani **til tizimlari o'rtasidagi semantik ekvivalentlik** sifatida ta'riflaganlar. Bu degani, tarjimonning asosiy vazifasi so'zlarning tashqi shaklini emas, balki ularning **semantik qiymatini** to'g'ri va to'liq yetkazishdir. Masalan, ingliz tilidagi *"It's raining cats and dogs"* iborasini "Mushuklar va itlar yog'moqda" tarzida so'zma-so'z tarjima qilish kulgili va xato natija beradi. To'g'ri yondashuv — **ma'no asosida** tarjima qilish: "Juda kuchli yomg'ir yog'ayapti". Bu holatda lingvistik bilim — idiomatik ma'noni to'g'ri anglashga xizmat qiladi.

Shuningdek, **sintaktik** darajada ham tilshunoslik muhim rol o'ynaydi. Har bir tilda gap qurilishi o'ziga xos. Masalan, arab tilida fe'l ko'pincha boshida keladi ("kataba al-waladu ar-risālata" — "o'g'il xat yozdi"), o'zbek tilida esa fe'l odatda oxirida joylashadi ("O'g'il xat yozdi"). Tarjimon bu sintaktik farqlarni nazarda tutmasa, tarjima tabiiy chiqmaydi. Shunday qilib, **tilshunoslik tarjimada grammatik moslikni ta'minlovchi nazariy asos** bo'lib xizmat qiladi.

Semantika va **pragmatika** o'rtasidagi muvofiqlik ham tarjimaning muhim jihatlaridan biridir. Semantika — so'zlarning lug'aviy ma'nosini, pragmatika esa so'zlovchining niyatini, kontekstni o'rganadi. Bir xil so'z turli vaziyatda turlicha ma'noga ega bo'lishi mumkin. Masalan, arab tilidagi “نور” (nur) so'zi oddiy “yorug'lik” degan ma'noni bildiradi, lekin diniy matnda u “hidoyat” yoki “ilohiy nur” ma'nosida ishlatiladi. Tarjimon bu konnotatsiyani tushunmasa, matnning ruhini yo'qotadi. Shu sababli, **lingvistik tahlil** tarjimon ishining ajralmas qismidir.

Tilshunoslikning yana bir tarmog'i — **stilistika**, tarjimada estetik jihatlarini aniqlashda muhim o'rin tutadi. Masalan, badiiy asarda ishlatilgan metafora, epitet yoki tashbehlar muallif uslubining ifodasi sanaladi. Tarjimon ularni so'zma-so'z tarjima qilmasdan, ularning **ta'sir kuchini** saqlashga intilishi lozim. Shu nuqtada tilshunoslikning stilistik qonuniyatlari tarjimon uchun nazariy qo'llanma bo'lib xizmat qiladi.

Tarjima nazariyasida “lingvistik ekvivalentlik”, “denotativ ma'no”, “konnotativ ma'no”, “madaniy kod” kabi tushunchalar bevosita tilshunoslikdan kirib kelgan. Bu tushunchalar tarjimonning matnga yondashuvini ilmiy asoslaydi. Masalan, tarjimon faqat so'zlar darajasida emas, **matn darajasida ekvivalentlikni** ta'minlashi kerak. Bu holatda tilshunoslikning **matn lingvistikasi** tarmog'i amalda qo'llaniladi.

Demak, tarjima — bu nafaqat adabiy yoki kommunikativ jarayon, balki **lingvistik faoliyat** hamdir. Tarjimon tilshunos bo'lmasa, u matnning chuqur qatlamlarini (subtekst, pragmatik ma'no, stilistik vositalar) to'liq ilg'ay olmaydi. Shuning uchun bugungi tarjimashunoslikda tilshunoslik yutuqlariga tayangan holda yangi metodlar, masalan, **kognitiv lingvistika**, **diskurs tahlili**, **semantik modellash** kabi yondashuvlar keng qo'llanilmoqda.

Shu asosda aytish mumkinki, tilshunoslik tarjima uchun **nazariy poydevor**, tarjima esa tilshunoslik bilimlarining **amaliy qo'llanilishi**dir. Ular bir-birini to'ldiruvchi, o'zaro tayanadigan ikki fan sifatida harakat qiladi. Tilshunosliksiz tarjima nazariyasi mavjud bo'la olmaydi, tarjimasiz esa tilshunoslikning kommunikativ mohiyati to'liq ochilmaydi.

2. Tarjima jarayonida lingvistik tahlilning o'rni

Har qanday tarjima uch bosqichda amalga oshadi: **tushunish**, **talqin etish** va **ifodalash**. Ushbu bosqichlarning barchasida lingvistik bilim zarur. Tilshunoslik metodlari tarjimon uchun quyidagi yo'nalishlarda asosiy vosita hisoblanadi:

Fonetik tahlil: tovush uyg'unligi va talaffuzni hisobga olish.

Leksik tahlil: so'z ma'nolarining konnotativ va denotativ jihatlarini aniqlash.

Morfologik tahlil: so'z yasash shakllarini to'g'ri tanlash.

Sintaktik tahlil: gap tuzilmasini maqsadli tilda tabiiy shaklda berish.

Pragmatik tahlil: matnni ma'naviy, madaniy kontekstda moslashtirish.

Masalan, arab tilidagi “السلام عليكم” iborasi soʻzma-soʻz “Sizlarga tinchlik boʻlsin” degan maʼnoni bildirsa-da, tarjimada u **salomlashish madaniy normasi** sifatida “Salom” deb beriladi. Bu pragmatik tafovutni tilshunoslik asosida anglamaslik tarjima xatolariga olib keladi.

Lingvistik tahlil nima va nega zarur?

Lingvistik tahlil — matnning til elementlarini (fonetik, leksik, morfologik, sintaktik, semantik, pragmatik va diskurs darajalari) sistematik oʻrganib, ularning bir-biri bilan bogʻliqligini aniqlash va maʼnoni aniqroq tushunish jarayonidir. Tarjima uchun u shu sababli zarur: tarjimon biror bir birlikni — soʻz, ibora, gap yoki butun matnni — toʻgʻri, tabiiy va kontekstga mos tarzda qayta ifodalash uchun matnning lingvistik qatlamlarini chuqur tahlil qilishi kerak.

Tarjima jarayonidagi asosiy bosqichlar va lingvistik tahlilning roli

1. **Tushunish (comprehension)**

- Maqsad: manba matn (SM)dagi maʼno va niyatni aniqlash.
- Lingvistik tahlil: leksik maʼno (denotativ/konnotativ), frazeologiya, sintaktik konstruktsiyalar, anafora/deiksis (koʻrsatkich soʻzlar), stilistika, enjambment (badiiy matnda) va hokazo.

- Natija: “mental model” — matnning mazmuniy xaritasi.

2. **Talqin etish (interpretation / analysis)**

- Maqsad: maʼnoni kontekstdan ajratmasdan, pragmatik intonatsiyasini, ixtisoslik leksikasini, muallif niyatini belgilash.

- Lingvistik tahlil: diskurs tahlili (matn tuzilishi, argumentatsiya), iltimos/soʻrov/kiritish turini aniqlash, register va domenga moslash.

3. **Ifodalash (production / reformulation)**

- Maqsad: maʼnoni maqsad tilida (MT) tabiiy, oʻqiladigan, funktsional muvofiq shaklda berish.

- Lingvistik tahlil: sintaktik transformatsiyalar, morfologik moslashuv, leksik ekvivalent tanlash, stilistik adaptatsiya, madaniy ekvivalenti topish.

Lingvistik tafakkurning darajalari (qaysi qatlamlar tahlil qilinadi)

Fonetik / Fonologik — agar talaffuz, assonans yoki ovoz oʻyini mazmunni shakllantirsa (masalan, sheʼriy tarjima yoki reklama matnlari).

Leksik — soʻz tanlovi, kollokatsiyalar, terminlar, idiomlar, jarangdor/archaik soʻzlar.

Morfologik — soʻz yasash, hol, shaxs va zamon formalarining maʼnoga taʼsiri.

Sintaktik — gap tartibi, subordimatsiya, passiv/aktiv, kengaytirilgan predikatlar.

Semantik — denotatsiya, konnotatsiya, polisemiya, antonimiya, semantik rol (agent, patient).

Pragmatik — nutq akti (soʻrash, buyruq, tavsiya), qaysi axloqiy yoki ijtimoiy niyat borligi.

Diskurs / Matn lingvistikasi — matnning umumiy strukturasi, cohesion (kohyzion), coherence (mantiqiy bogʻliqlik).

Stilistika / Register — rasmiy/ norasmiy ohang, janrga moslik, auditoriya.

Metodlar va vositalar tarjimon tomonidan qoʻllaniladiganlar

Kontrastiv tahlil (source vs target) — strukturaviy farqlarni aniqlash.

Terminologik tahlil — ixtisoslik matnlarida terminlarni izlash va bir xil soʻzlarni ansamblini tekshirish.

Korpus tahlili — parallel yoki monolingval korpuslardan kollokatsiyalar va autentik ishlatishni koʻrish.

Kontekstual leksik tahlil — L1 va L2dagi kollokatsiyalar, idiomlar va semantik maydonlarni chizish.

Discourse analysis — matn strukturasi, dialoglilik, retorik usullarni aniqlash.

Pragmatik skrining — nutq aktini (request, complaint, compliment va h.k.) aniqlash.

Amaliy ish jarayoni: tarjimon uchun check-list (tekshirish roʻyxati)

1. Matnni birinchi oʻqishda: umumiy maʼno va muallif niyatini belgilash.

2. Leksik tahlil: noaniq/koʻpmaʼnoli soʻzlarni belgilang.

3. Frazologiya/idiomlar: idiom yoki kulturospetsifik birlikmi?

4. Sintaktik qiyinchiliklar: murakkab subordinar gaplarmi?

5. Deiksis va kontekst: kimga murojaat? qaysi davr? joy?

6. Stil va register: auditoriyaga mosmi? (ilmiy, rasmiy, xabar, badiiy)

7. Termin va unvonga eʼtibor: izchillik (terminologik glossier) tuzish.

8. Madaniy elementlar: skop/alternativ yoki izoh qoʻshish kerakmi?

9. Realia va referenslar: transliteratsiya, transkriyatsiya yoki izoh?

10. Yakuniy tahrir: oʻqilishi, kohyzivlik va tabiiylik tekshiruvi.

Tipik muammolar va strategiyalar (qisqacha)

Idiom / frazeologik birlik: soʻzma-soʻz emas, maʼno asosida tarjima; agar ekvivalent yoʻq boʻlsa — perifrastik tarjima yoki izoh.

Polisemiya (soʻzning bir nechta maʼnosi): kontekstni tekshirish va toʻgʻri maʼnoni tanlash; agar kontekst yetarli boʻlmasa, muallifga savol. (Eslatma: siz soʻramasangiz, eng maqbul maʼno bilan davom eting.)

Syntaktik farqlar: gap tuzilishini qayta qurish (transposition, modulation) — ya'ni grammatik transformatsiyalar.

Deiksis (bu, u, mana): maqsad tilidagi ko'rsatkichlarni moslashtirish; ba'zida aniqroq referentializatsiya kerak bo'ladi.

Cultural references (madaniy realiyalar): o'tkazish yoki izoh bilan qoldirish (gloss), footnote / bracket ichida qisqacha tushuntirish.

Register/Politeness: ijtimoiy odob-axloq darajasini saqlash; yalpi neytralizatsiya noto'g'ri bo'lishi mumkin.

Ikki qisqa misol — tahlilli yondashuv

Misol A — Idiom (inglizcha → o'zbekcha)

SM: "He kicked the bucket."

1. Leksik tahlil: literal so'zma-so'z ma'no — "u idishni tepdi" (mantiqan ahamiyatsiz).

2. Frazeologiya: bu idiom "o'ldi" ma'nosida.

3. Register: noformal, lekin qanday kontekstdaligini tekshirish lozim (badiiy yoki hazil).

4. MT (uzbek): "U vafot etdi." (yoki kontekstga qarab: "U jon berdi.")

5. Izoh: agar badiiy matnda ohangni saqlamoqchi bo'lsak: "U ko'z yumdi." — badiiy-uyushganroq.

Misol B — Deiksis va pragmatika (arabcha → o'zbekcha)

SM (arabcha): «أريد أن أحدثك عن هذا الأمر» (al-'arabiy tarzda)

1. Pragmatik tahlil: «أريد أن أحدثك عن هذا الأمر» — "Men sizga shu masala haqida gapirmoqchiman." "هذا" (hādhā) — bu yerda konkret referent yoki hozirgi dialogdagi mavzu.

2. Qaysi "siz"? (jamoatchilikmi, do'stmi?) — registerga bog'liq.

3. MT-variantlar: rasmiy — "Men sizga ushbu masala haqida gapirmoqchiman." Norasmiy — "Senga shu haqda gapirmoqchiman."

4. Agar auditoriya bilsa, "ushbu" formalroq; matn rasmiy bo'lsa, "ushbu"ni tanlash ma'qul.

Lingvistik tahlilni yanada kuchaytirish: tavsiyalar

Parallel korpuslardan foydalaning — ayniqsa terminologik va frazeologik masalalarda.

Terminologik glossier yarating — uzoq matnlar yoki loyihalar uchun izchillik zarur.

Kontekst qo'shimchasini so'rang — agar kontekst yetarli emas yoki matn noaniq bo'lsa (ammo hozir sizdan so'ramadingiz — men hozirgi vaziyatda taxmin qilmasdan natija berdim).

Peer review — ixtisoslashgan matnlar uchun soha mutaxassisi bilan tekshirish.

Pragmatik test — MT auditoriyasidan kichik namunalar oling va uslub/ohangni sinab ko‘ring (agar mumkin bo‘lsa).

3. Til, madaniyat va tarjima kesishmasida yangi yondashuvlar

Zamonaviy tarjimashunoslikda **lingvokulturologiya, kognitiv lingvistika** va **diskurs tahlili** asosida yangi yondashuvlar shakllanmoqda. Bu yo‘nalishlar til va madaniyat o‘rtasidagi uzviy aloqani yanada chuqurroq ochib beradi.

Masalan, lingvokulturologik yondashuvda tarjimon faqat so‘zlarni emas, balki ularni shakllantirgan **milliy madaniyat, urf-odat, ijtimoiy qadriyatlarni** ham tarjima qiladi. Shu sababli, tarjimon nafaqat lingvist, balki **madaniyat elchisi** sifatida ham faoliyat yuritadi.

Bugungi kunda tarjimada **sun‘iy intellekt** texnologiyalari keng qo‘llanilmoqda. Ammo bu jarayon ham tilshunoslik bilimlariga tayanadi. Mashina tarjimasi tizimlari sintaktik tuzilmalar, semantik tarmoqlar va pragmatik modellar asosida ishlaydi. Shunday ekan, **tilshunoslik va tarjima fanlari o‘zaro rivojlanish manbai** bo‘lib qolmoqda.

Xulosa

Tilshunoslik va tarjima bir-biridan ajralmas, bir-birini to‘ldiruvchi ikki ilmiy sohadir. Tilshunoslik tarjimaga nazariy asos, tarjima esa bu nazariyaning amaliy tajribasi sifatida namoyon bo‘ladi. Tarjimon tilshunoslik bilimlariga tayanib, nafaqat so‘z, balki ma‘no, madaniyat va kontekstni ham uzatadi. Shu bois, zamonaviy tarjimashunoslikda lingvistik tahlilning o‘rni beqiyosdir.

Kelajakda bu ikki sohaning integratsiyasi yangi ilmiy yondashuvlarni, tarjimada aniqlik va tabiiylikni, madaniyatlararo muloqotda esa o‘zaro tushunishni kuchaytiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Newmark, P. (1988). *A Textbook of Translation*. London: Prentice Hall.
2. Catford, J. C. (1965). *A Linguistic Theory of Translation*. Oxford University Press.
3. Nida, E. A. (1964). *Toward a Science of Translating*. Leiden: Brill.
4. Baker, M. (2018). *In Other Words: A Coursebook on Translation*. Routledge.
5. Komissarov, V. N. (1990). *Teoriya perevoda (lingvisticheskiye aspekty)*. Moskva: Vysshaya Shkola.
6. Xudoyberganova, D. (2020). *Tilshunoslik va tarjima asoslari*. Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti.
7. Karimov, A. (2022). *Tarjima nazariyasi va amaliyoti*. Toshkent: Yangi asr avlodi.